

Құрманбаев Қайраттың
Хусамуддин әс-Сығнақи еңбектеріндегі «Усул әл-фиқһ» ілімінің
лингвистикалық негіздері

6D021500 – Исламтану мамандығы бойынша философия докторы (Ph.D.)
ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясына

АННОТАЦИЯ

Диссертациялық жұмыста орта ғасырда қазақ топырағынан шыққан құқықтанушы, лингвист ғалым Хусмауддин әс-Сығнақидың өмірі мен шығармашылығы және оның еңбектеріндегі ислам құқығы негіздерінің араб лингвистикасымен арақатынасы зерттеледі.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Ел тәуелсіздігін нығайтудың басты шарттарының бірі – мәдени-рухани саламыздың өркендеуі мен дамуы болып табылады. Бұл – тарихи, мәдени, рухани бай мұраларымызды жаңғыртумен, ұлттық болмысымызға қайтадан үніліп, оның қазіргі таңдағы маңызы мен мәнін айқындаумен байланысты. Диссертациялық жұмыс тақырыбының өзектілігі осы мақсатқа сай таңдалып отыр. Сондай-ақ, оның өзектілігін келесідей қорытындылауға болады:

Бірінші, кейінгі жылдары орта ғасырдағы қазақ ғұламаларының бүгінгі күнге дейін жеткен құнды қолжазбалары араб елдерінде зерттеліп, арнайы ғылыми еңбектердің жазылуы, олардың құндылығын айқындайды. Осы құнды мұраларды қазақ тілінде ғылыми-теориялық бағытта зерттеуге қажеттілік туындап отыр.

Екінші, ұсынылып отырған тақырыптың көкейкестілігі ислам құқығы негіздерінің араб лингвистикамен арақатынасын Хусамуддин әс-Сығнақи еңбектерінің негізінде зерттеумен байланысты.

Үшінші, ислам ілімдеріне қатысты әдебиеттердің қазақ тілінде жарық көрмеуі және қазақ халқының мұсылмандық бай мұраларының қолжазбалар күйінде зерттелмей қалуы мен бұл саланы зерттейтін мамандардың аздығы тақырыптың өзектілігін арттыра түспек.

Төртінші, қазіргі таңда жастардың исламды танып-білуге деген талпынысы, халқымыздың дінге деген қызығушылығының арта тусуі және жоғарғы оқу орындарындағы «дінтану», «исламтану» мамандықтары бойынша білім алып жатқан студенттердің сұранысын өтейтіндей деңгейде ислам негіздеріне қатысты оқулықтардың аздық етуі – ислам ілімдеріне деген қажеттілікті күн сайын арттырып келеді.

Бесінші, зерттеу тақырыбы – ислам құқығы негіздері саласында лингвистиканың маңызын, оның ішінде діни мәтін интерпретациясы мен құқықтық герменевтикадағы араб лингвистикасының ролін айқындаумен өзекті. Бұдан, құқықтанушының араб тіл білімін жетік меңгеріп, тіл табиғаты мен шарифаттың асыл мақсаттарын үндестіре білгенде ғана, негізгі мағына мен мақсат етілген шарифи үкімге қол жеткізе алатындығын түсінеміз. Яғни, араб тіл білімін білмеген кісіге Құран және хадис мәтіндерін

интерпретациялауға, олардан теологиялық, құқықтық үкімдер шығаруға құқық берілмейді. Бұл мәселені ғылыми теориялық, практикалық тұрғыда айқындау – қазіргі қоғамдағы діни мәтіндерді өз мүдделеріне сай бұрмалап, қате ұғынып жүрген жекелеген тұлғалар мен топтардың ақиқатқа көз жеткізуіне себеп болады.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты – ұзақ жылдар бойы ұмыт бола жаздаған ұлттық рухани болмысымызға, тарихымызға қайта үңілу. Ислам ілімдерін дамытуда Орта Азиядан шыққан ғұламалардың Құран, хадис, құқық, теология ғылымдарымен қатар, араб тіл білімін зерттеудегі елеулі үлестерін баяндау. Сондай-ақ, зерттеу жұмысымыздың басты мақсаты – исламтану салаларының бірі ислам құқығы негіздері мен осы бағытта құнды еңбектерімен танылған Хусамуддин әс-Сығнақи шығармашылығындағы ислам құқығы негіздеріне қатысты құқықтық герменевтикалық, лингвистикалық мәселелерді зерттеп, ғалымның ұстанымын талдау. Ол үшін төмендегідей міндеттерді шешу көзделеді:

– Хусамуддин әс-Сығнақидың өмірі мен шығармашылығына қатысты араб, парсы тілдеріндегі орта ғасырлық тарихи-ғұмырнамалық (таражум) кітаптарды саралау;

– Ислам құқығы негіздері ілімінің қалыптасу тарихы мен маңыздылығын баяндау;

– Ислам құқығы негіздері ілімінің араб лингвистикасымен арақатынасын, араб лингвистикасының діни мәтіндерді түсіну және шарифат үкімдерін шығарудағы маңыздылығын айқындау;

– Ислам құқығы негіздеріндегі ханафилік және мутакаллимдер мектебінің құқықтық-лингвистикалық ұстанымдары мен ерекшеліктерін салыстыра отырып талдау;

– Хусамуддин әс-Сығнақидың «усул әл-фиқһ» еңбектеріндегі діни мәтін интерпретациясы мен құқықтық герменевтика әдістерін зерттеу;

– Араб тілінің грамматикалық, семантикалық заңдылықтарының құқықтық герменевтикаға ықпалын, көмекші сөздер мен префикстердің әртүрлі көзқарастардың шығуына әсерін баяндау.

Зерттеудің нысаны мен пәні. Зерттеу нысаны – Хусамуддин әс-Сығнақидың ислам құқығы негіздеріне қатысты еңбектеріндегі лингвистикалық мәселелер. Зерттеу пәні – Хусамуддин әс-Сығнақидың өмірі мен шығармашылығы, ислам құқығы негіздеріндегі, құқықтық герменевтикадағы араб лингвистикасының маңызы.

Зерттеу жұмысының теориялық әдіснамалық негізі. Негізгі зерттеу бағытымызда тарихи-салыстырмалы, құрылымдық-функционалдық талдау, герменевтикалық әдіс, лингвистикалық, құрылымды семантикалық, контекстуалдық сараптау әдістерін қолданамыз.

Зерттеу жұмысының теориялық және тәжірибелік маңызы. Зерттеу жұмысында жасалған негізгі тұжырымдар мен қорытындыларын жоғары оқу орындарында исламтану, дінтану, тарих, шығыстану пәндері және арнайы курстар бойынша пайдалануға болады.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы:

- Хусамуддин әс-Сығнақидың өмірі мен шығармашылығына қатысты классикалық араб дереккөздері сараланып, ойшылдың ислам құқы мен тіл ғалымын сабақтастыра зерттеп, дамытуының өзіндік тәсілдері мен ерекшеліктері ашылды.

- Ислам құқық негіздерінің араб лингвистикасымен өзара байланысы теориялық тұрғыдан сараланып, Құран және сүннет мәтіндерінен құқықтық үкімдерді шығарудағы араб лингвистикасының маңыздылығы айқындалды.

- Усул әл-фикһ іліміне қатысты араб тіліндегі термин сөздердің қазақ тіліндегі түсінігі мен баламалары ұсынылды.

- Әс-Сығнақидың ислам құқығы негіздеріне қатысты еңбектеріндегі лингвистикалық мәселелер тұңғыш рет зерттеліп, ғалымның аталған саланы дамытуға қосқан үлесі бағамдалды.

- Әс-Сығнақидың ислам құқығы негіздеріне қатысты қолданған лингвистикалық тәсілдерін өзге мұсылман құқықтанушылардың методологиялық ұстанымдарымен салыстыра зерттеудің нәтижесінде тілдің грамматикалық және семантикалық ерекшеліктерінің құқықтық нормалардың өзгеруіне, әртүрлі көзқарастардың туындауына ықпал ететіндігі дәлелденді.

- Араб тіліндегі әрбір көмекші сөз бірнеше мағыналарға қолданылатындықтан, Құран мен сүннет мәтіндеріндегі көмекші сөздердің негізгі семантикасын анықтауда, лингвистикалық талдаулармен қатар, негізгі мағынасын ашатын қосымша дәлелдерге жүгінудің қажеттілігі тұжырымдалды.

- Діни мәтіндерді құқықтық интерпретациялауда лингво-семантикалық, контекстуалды талдау мен когнитивті-прагматикалық лингвистика аясында кешенді зерттеудің қажеттілігі дәйектеліп, осындай зерттеулерді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін тәсілдер кешені анықталды.

- XI-XII ғасырдағы мұсылмандық құқық теориясын зерттеген ғалымдардың, соның ішінде Хусамуддин әс-Сығнақи еңбектерінде қарастырылған мәселелердің батыс ғылымында өткен ғасырдың 20-30-шы жылдары семиотиканың бір бөлімі ретінде қолданысқа енген лингвистикалық прагматикамен ұқсастықтары анықталып, араб лингвистикасының осы саланы дамытудағы мүмкіндіктері зерделенді.

- Діни мәтін интерпретациясында сөздердің ғұрыптық қолданысы мен шарифаттың мақсаттарын негізге алудың маңыздылығы айқындалды.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда барлығы 14 ғылыми мақала түрінде жарық көрді. Оның ішінде 1 мақала Скопус (Scopus) мәліметтер базасында, 3 мақала – шетелдік басылымдарда, 6 мақала – халықаралық конференцияларда, 4 мақала – ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы қадағалау комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда жарияланды.

Зерттеу жұмысының жалпы құрылымы. Зерттеу жұмысы кіріспеден, үш бөлімді қамтитын негізі мазмұннан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.